

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті визначено сутність, етапи формування віктимної поведінки підлітків. Обґрунтовано, що виникнення віктимної поведінки підлітків обумовлюється комплексним впливом специфічних і неспецифічних факторів (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру). Визначено мету, завдання, зміст, види, форми, методи соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків.

Ключові слова: віктимна поведінка, фактори та етапи формування віктимної поведінки, соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків.

В статье определены сущность, этапы формирования виктимного поведения подростков. Обосновано, что возникновение виктимного поведения подростков обуславливается комплексным влиянием специфических и неспецифических факторов (психофизиологического, индивидуально-психологического и социально-психологического характера). Определены цель, задание, содержание, виды, формы, методы социально-педагогической профилактики виктимного поведения подростков.

Ключевые слова: виктимное поведение, факторы и этапы формирования виктимного поведения, социально-педагогическая профилактика виктимного поведения подростков.

In the article certainly essence, stages of forming of victim behaviour of teenagers. Grounded, that the origin of victim behaviour of teenagers is stipulated complex influence of specific and unspecific factors (psycho physiological, individual psychological and social psychological character). Certainly purpose, task, maintenance, kinds, forms, methods of social pedagogical prophylaxis of victim behaviour of teenagers.

Key words: victim behaviour, factors and stages of forming of victim behaviour, social pedagogical prophylaxis of victim behaviour of teenagers.

Постановка проблеми. Сучасні зміни в політичному, соціальному, економічному, духовному житті нашого суспільства, соціальна та економічна нестабільність, низька соціальна підтримка держави призводять до збільшення невпевненості, тривожності, конфліктності, агресивності людей. У сучасних умовах підлітки нерідко стають жертвами агресії,

жорстокого поводження, насильства в сім'ї чи групі ровесників, торгівлі та експлуатації, шахрайства, злочинів та ін. Одним із наслідків цих негативних соціальних явищ є підвищення рівня віктимізації підлітків.

Віктимізація, на думку П. І. Підкасистого, – це процес соціально-психологічних змін особистості під впливом негативних зовнішніх умов і факторів, які формують у ній «психологію жертви» [10, с. 151].

Серед факторів і умов віктимізації особистості науковці виокремлюють: 1) *об'єктивні та суб'єктивні*; 2) *постійні* (сирітство, інвалідність) та *непостійні, які можуть проявитися з часом* (соціальна дезадаптація, інтернет-залежність, алкоголізм, наркоманія тощо); 3) *ті, які можна попередити чи змінити* (різні соціальні відхилення, девіантна поведінка тощо), та *ті, які неможливо усунути* (сирітство, інвалідність) [9, с. 22].

О. О. Андроннікова обґрунтувала, що процес віктимізації підлітків необхідно розглядати на таких рівнях: 1) на рівні віктимної схильності або віктимного потенціалу (з диференціацією типів потенційно можливої віктимної поведінки); 2) на рівні реалізованої віктимності у вигляді віктимної поведінки п'яти різних типів (агресивний, активний або саморуйнівний, ініціативний, пасивний, некритичний). Науковець визначила, що виникнення віктимної поведінки підлітків обумовлюється комплексним впливом специфічних і неспецифічних факторів (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру) [1, с. 6].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретичне та практичне значення становлять результати наукових досліджень із проблеми соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків у таких аспектах: розвиток і виховання дітей, які стали жертвами несприятливих умов соціалізації (П. І. Підкасистий); об'єктивні та суб'єктивні фактори виникнення віктимної поведінки підлітків (О. О. Андроннікова, О. Б. Бовть,

М. О. Докторович, Е. В. Кіричевська); сутність, форми прояву та етапи розвитку віктимної поведінки особистості (Т. М. Вакуліч); психологічні особливості віктимної поведінки підлітків (О. О. Андроннікова, О. Б. Бовть, О. М. Хархан); віктимність дітей, які постраждали від торгівлі людьми (М. Ф. Костючек); профілактика віктимної поведінки підлітків (О. О. Андроннікова, О. Б. Бовть,

І. Вашенко, Л. М. Вольнова); соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми (Л. Г. Ковальчук); соціально-педагогічні умови формування в підлітків безпечної поведінки в мережі Інтернет (М. А. Снітко); соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл (В. В. Терпелюк).

Мета статті – визначити сутність, види, зміст, форми, методи соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Соціальні педагоги, психологи, класні керівники повинні здійснювати цілеспрямовану соціально-педагогічну профілактику віктимної поведінки підлітків, які перебувають у несприятливих умовах, з метою забезпечення їх ефективної соціалізації.

На думку Т. М. Вакуліч, віктимна поведінка – це несвідома або (рідко) свідомі поведінка потенційної жертви, яка провокує, сприяє та зумовлює в певній життєвій ситуації формування умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями [5].

У вузькому розумінні віктимна поведінка, на думку О. Б. Бовть, – це конкретні діяння (дії або бездіяльність), їх сукупність у конкретній ситуації, внаслідок застосування яких підліток стає жертвою [2, с. 18]. О. О. Андроннікова визначила, що віктимна поведінка підлітків – це відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується в сукупності соціальних, психічних і моральних проявів особистості [1, с. 8-9].

Науковці розрізняють три компоненти, що визначають поведінку підлітків: *когнітивний* (думки, міркування, уявлення, погляди, переконання, стереотипи мислення); *афективний* (емоції, переживання,

почуття, спонукання, бажання тощо); *поведінковий* (стереотипи поведінки, вміння, навички, звички) [8, с. 23]

Т. М. Вакуліч визначила такі *етапи формування віктимної поведінки особистості*:

- процес віктимізації (спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя; скорочення часової перспективи, коли забувається те, що було в минулому, зникає перспектива майбутнього);

- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, самотності, безпорадності);

- прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей;

- повторне ураження (опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій; формування почуття провини; відсутність підтримки);

- входження у роль жертви (відчуття приреченості; пристосування до інцидентів та власного стану байдужості; нетерпимість до власних помилок; самозвинувачення; проектування безпорадності на всі сфери життя) [5].

Науковці Д. В. Рівман, Т. В. Варчук, О. Б. Бовть та інші зазначають, що **віктимність** – це насамперед системна і динамічна властивість особистості, що виявляється у формі її біологічного, психологічного, морального та соціального деформаційного відхилення, закріпленого у звичних формах поведінки, що не відповідає формам безпеки й обумовлює потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою [11, с. 166].

О. Б. Бовть [4, с. 111] виокремлює наступні види віктимності (див. табл.):

Таблиця

Класифікація видів віктимності підлітків

№ з/п	Вид	Ознака
1.	Ситуативний	перебування в небажаному місці в несприятливий час (зони землетрусів та інших стихійних лих, вечірні або нічні години, погано освітлені та малолюдні місця), потрапляння в становище небажаного свідка конфліктної чи кримінальної ситуації, заручника тощо
2.	Особистісний	специфічні індивідуально-психічні якості особистості (агресивність, зухвалість, нахабність, конфліктність, імпульсивність, тривожність, некритичність, безвідповідальність, боязливість, невпевненість, пригніченість, втомленість)
3.	Фізичний	специфічні зовнішні властивості, фізичні відхилення (надмірна худорлявість або повнота, скоректований окулярами поганий зір, кульгавість, заїкання тощо)
4.	Іміджевий	специфічні особливості одягу (вульгарний, бідний, дорогий), коштовні речі, прикраси; стиль поведінки і висловлювання, постава, хода тощо
5.	Гендерний	статеві ознаки, диференційовані особливості (жіночі або чоловічі)
6.	Статусний	високий (за наявності конкурентних взаємин) або низький соціальний статус
7.	Рольовий	вертикальна підпорядкованість (учень виконує педагогічні вимоги адміністрації школи, педагогів, батьків)
8.	Віковий	певний віковий період особистісного розвитку

І. Ващенко зазначає, що **профілактика віктимної поведінки підлітків** – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення чи нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку підлітків [6, с. 155].

П. І. Підкасистий зауважує, що **мета профілактики віктимної поведінки підлітків** передбачає виявлення та подолання різних віктимологічних явищ і процесів у сфері сімейних, громадських, неформальних відносин, які обумовлюють віктимізацію особистості підлітка [10, с. 152].

Л. М. Вольнова вказує, що в умовах загальноосвітнього навчального закладу профілактика повинна ґрунтуватися на своєчасному виявленні та виправленні негативних педагогічних, психологічних, організаційних, інформаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку неповнолітніх, їх поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля. Елементи соціальної профілактики, зокрема такі, як попередження, запобігання формування віктимної поведінки підлітків, мають місце у системі соціального виховання, а елементи соціально-педагогічної профілактики – в загальній виховній системі закладу [7, с. 62].

І. Ващенко вважає, що пріоритетними напрямками соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків мають стати:

1. Формування системи загальнолюдських цінностей: гуманність, толерантність, доброзичливість, емпатійність, альтруїзм та ін.

2. Формування світоглядних уявлень, що забезпечить здатність робити правильний соціально-етичний вибір моделі поведінки.

3. Розвиток індивідуальної правосвідомості, розуміння і застосування прав та свобод кожної людини.

4. Формування моральної і правової культури, оволодіння знаннями та вміннями щодо морально-етичних норм спілкування й поведінки.

5. Розвиток критичності мислення і здатності до прогнозування наслідків своєї поведінки, співставлення наслідків із правами інших людей.

6. Формування відповідального ставлення до своїх громадянських обов'язків і наслідків своєї поведінки.

7. Формування позитивного ставлення до здорового способу життя, свого здоров'я як до особистої і суспільної цінності.

8. Розвиток асертивної поведінки і навичок безконфліктного, неагресивного захисту своїх прав і гідності відповідно до правових і моральних норм [6, с. 156].

9. Формування вмінь і навичок відповідальної, безпечної поведінки в складних життєвих ситуаціях.

Суб'єктами соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків можуть виступати державні органи, громадські й приватні організації, службові особи та окремі категорії громадян. Це можуть бути спеціально створені структури, які на професійній основі забезпечують роботу з потенційними жертвами для їхнього захисту [3, с. 78].

Соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків ділиться на такі види: *первинна* (комплексна дія на всі чинники віктимності та віктимної поведінки); *вторинна* (заходи, спрямовані

на попередження несприятливої динаміки віктимної поведінки); *третинна* (попередження несприятливих наслідків віктимізації особистості).

Ефективність соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків залежить від дотримання *основних її принципів*: 1) забезпечення права особистості на вільний вибір своєї поведінки, обмеженої таким же правом інших людей, відмова від намагання маніпулювати ним; 2) гуманний характер профілактики; 3) добровільна участь у профілактичних заходах; 4) безпечність профілактичних дій для підлітків; 5) відповідність профілактичних дій їхнім віковим та індивідуальним особливостям; 6) переконуючий характер профілактики.

На основі вивчення вітчизняного соціально-педагогічного досвіду ми вважаємо, що ефективними формами соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків можуть бути: інтерактивний театр; відеоекторій з використанням навчального відеофільму «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей»; відеолекція «Не стань живим товаром»; тренінги «Знаємо та реалізуємо свої права», «Твоя обізнаність – твоя безпека», «Навички ефективного ненасильницького спілкування», «Формування навичок безпечної поведінки підлітків», «Зробимо Інтернет безпечним для підлітків»; веб-квест «Безпека в Інтернеті»; ігрові години з використанням настільних просвітницько-профілактичних ігор «Фотофішка», «Володар кілець», «Крок за кроком», «СТОП насильству!», «Рожеві окуляри», «Галопом по Європах!»; тематичні виховні години; перегляд та обговорення документальних фільмів «Український експорт», «Жертви мовчання», «Життя на продаж», художньо-публіцистичного фільму «Жертва», художніх фільмів «Якщо я не повернусь», «Ліля назавжди»; тематичні дні «Світ без насильства», «День безпечного Інтернету»; конференції; усні журнали; профілактичні консультації; тематичні конкурси малюнків, плакатів, соціальної реклами.

Ефективними методами соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків є: бесіда, пояснення, переконання, приклад, диспут, вправлення, заохочення, покарання, мозковий штурм, дискусія, займи позицію, розігрування та аналіз ситуації.

Висновки. Розв'язання актуальної проблеми соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків пов'язане з формуванням у них системи знань, умінь і навичок безпечної поведінки у складних життєвих ситуаціях та надання професійної допомоги у їх вирішенні. Для проведення соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків необхідно визначити мету, конкретизувати завдання, зміст, вибрати відповідні форми, методи, засоби роботи. Профілактика віктимної поведінки підлітків буде ефективною лише за умови систематичного, комплексного використання різних форм, методів, засобів у поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінного життя та самореалізації особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андронникова О. О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психолог. наук : спец. 19.00.01 / О. О. Андронникова ;

- Новосиб. гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 2005. – 20 с.
2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О. Бовть // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 14–22.
3. Бовть О. Б. Індивідуальна віктимологічна профілактика: способи реалізації / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 75–82.
4. Бовть О. Б. Проблеми шкільної віктимізації та її запобігання / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 4. – С. 105–116.
5. Вакуліч Т. М. Психологія віктимної поведінки : навч. посіб. / Т. М. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2009. – 152 с.
6. Вашенко І. Формування моральної поведінки як напрям віктимологічної профілактики / І. Вашенко // Соціальна психологія. – 2007. – Спецвипуск. – С. 155–162.
7. Вольнова Л. М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у

поведінці важковиховуваних підлітків / Л. М. Вольнова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2012. – № 3-4. – С. 60–70.

8. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / под общ. ред. И. Д. Зверевой. – К. : Научный свет, 2001. – 63 с.

9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевой. – Київ = Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.

10. Основы социальной педагогики : учеб. пособ. / под. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Пед. общ. России, 2002. – С. 148–153.

11. Шевченко Л. О. Гендерні особливості віктимності підлітків / Л. О. Шевченко, О. І. Селіванова // Право і безпека. – 2015. – № 3 (58). – С. 166–169.

Дата надходження до редакції: 10.03. 2016р.

МОВОЗНАВСТВО ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 811.161.2'367

Наталія КОВАЛЬЧУК,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри методики викладання

і культури української мови

Рівненського державного гуманітарного університету

СКЛАДОВІ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглянуто питання статусу пунктуаційної компетентності, визначено її зміст та структуру. Встановлено рівні реалізації компетентнісного підходу до вивчення пунктуації.

Ключові слова: компетентність, пунктуаційна компетентність, процес формування, динаміка розвитку, рівні пунктуаційної компетентності.

В статье рассмотрен вопрос статуса пунктуационной компетентности, определены ее содержание и структура. Установлены уровни реализации компетентностного подхода к изучению пунктуации.

Ключевые слова: компетентность, пунктуационная компетентность, процесс формирования, динамика развития, уровни пунктуационной компетентности.

In the article the question of status of the punctuation competence, considered its content and structure. Installed levels of the realization of the competence approach of study of punctuation is set.

Key words: competence, competency punctuation, formation, dynamics of development, the level of competence of the punctuation.

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, що вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у вихованні соціальних, виробничих та економічних завдань. Виконання цих завдань потребує істотного посилення самостійної й продуктивної діяльності школярів, розвитку їх особистісних якостей, творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання та розв'язувати проблеми, орієнтуватись у житті суспільства [2, с. 16]. У зв'язку з цим нині відбуваються кардинальні зміни в розвитку освіти. На сторінках періодичної педагогічної преси і навіть у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, досить часто можна натрапити на тезу про необхідність запровадження компетентнісного підходу. Цей термін в Україні відносно новий, а отже, існують різні підходи до його трактування.

Українські (О. Пометун, О. Овчарук, Н. Бібік, С. Трубачева) та російські (О. Хуторський, А. Савенков, І. Зимня) вчені у своїх роботах розглядають поняття «компетентність» та «компетентнісний підхід».